

CANIK MUTASARRIFLIĞI'NDA TÛTÛN REJİSİ UYGULAMALARINA KARŞI TÛTÛN AMELELERİNİN TEPKİLERİ (1908)

Gazi Giray GÛNAYDIN

ÖZ

TÛtÛn Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kalemlerinden birini teşkil etmekteydi. DÛyun-ı Umumiye İdaresinin faaliyete geçmesiyle tÛtÛn devlet kontrolünden çıkmıştır. İşletme hakkını alan Reji Şirketi, köylüye, işçiye, esnafa baskıyla muamele etmiştir. 1908'de Samsun'da Reji İdaresine karşı tÛtÛn işçileri tarafından gerçekleştirilen olaylar, dönemin önemli olayları arasında değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: DÛyun-ı Umumiye, Reji İdaresi, Osmanlı Devleti, Samsun/Canik

THE OPPOSITION OF TOBACCO WORKERS TO TOBACCO REGIE'S APPLICATIONS IN THE GOVERNORSHIP OF CANIK (1908)

ABSTRACT

Tobacco was providing great income to the Ottoman Empire. When the Public Debts Organization (DÛyun-u Umumiye) began to work they took control of tobacco. Regie, The Administration of the Tobacco Monopoly, had the right to manage all tobacco businesses in the Empire. The Monopoly showed strong oppression to villagers, workers and guilds. In 1908, in Samsun, tobacco workers showed a big opposition to the Regie administration. The study tries to deal with the events which are considered important for the mentioned period of time.

Keywords: Public Debts, Regie Administration, Ottoman Empire, Samsun/Canik

Giriş

Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekül Menfaa Reji Şirketi, adından da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını ödemek amacıyla devletin tütün gelirlerine ortak olmak için kurulmuştur. *Osmanlı Devleti, 1883 yılında yabancı sermayeyle kurulacak olan Tütün Rejisi Şirketine, İmparatorluk içindeki tütün üretiminin denetlenmesinde, tütün alım ve satımında ve sigara üretiminde tekelci ayrıcalıklar tanımaktaydı. Reji Şirketinin yıllık kârlarının bir bölümü dış borç ödemelerinde kullanılmak üzere Duyun-ı Umumiye İdaresine aktarılacaktı*¹. Yapılan anlaşmalara göre elde edilen tütün gelirlerinin %35'i Duyun-ı Umumiye, %30'ı Osmanlı Hükümeti ve %35'i Reji İdaresi'ne terk edilecekti².

Anlaşma maddelerine bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını ödemek için Reji İdaresine bu imtiyazların verilmesi makul bir uygulama olarak görünse de sonuç pek de öyle olmamıştır. Ayrıca anlaşmaya göre, şirket kâr elde ederek gelirini arttırdığında Osmanlı Devleti'nin de geliri artacaktır. Ancak yapılan bu anlaşma kâğıt üzerinde kalmış, uygulamaya dönüşmemiştir. Planlandığı gibi zamanla çok büyük gelirler elde eden Reji İdaresi, işletmelerden elde ettiği kârı resmiyette gizlemiştir³. Kurumun asıl amacı, tütün üretimini arttırmaktan çok kendi kârlarını yükseltmek olmuştur. Reji İdaresi, işlediği tütünden çok, yürürlüğe koyduğu uygulamalarından dolayı baskılarıyla, katliamlarıyla, çektiği acılarla hatırlanmaktadır. İdare kendisine tanınan imtiyazlardan aldığı destekle tütün yetiştirmek isteyen çiftçiyi her yıl Rejiden izin almak zorunda bırakıyor, ruhsatname verilmesinde çeşitli zorluklar çıkararak tütün üretimini zorlaştırıyordu. Tütün üretimi ve ticaretini ise *kolculuk* sistemiyle gerçekleştiriyordu. *Kolcu; "devlet gelirlerinin zararına mahal bırakmamak ve kaçakçılığa meydan vermemek için geçit yerlerini gözleyen, bekleyen veya denizde kaçakçılar peşinde dolaşan bekçiler, memurlar"*⁴ anlamına gelmektedir. *Kolcular daha önceleri rüsumat idarelerinde ve Duyun-ı Umumiyede, gümrüklerde güvenlik ya da kontrol amaçlı kullanılan görevlilerdi. Reji ile birlikte kullanım sahaları*

¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500 – 1914)*, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 232.

² *Samsun Ticaret Odası Gazetesi*, 1329 (Hicri), S. 215, s. 7.

³ Mehmet Akpınar, *Reji İdaresi(1908–1925)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, 1998.

⁴ Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1989.

*daha da genişleyen kolcular, kaçak takibindeki abartılı hareketleriyle de halkın zihninde olumsuz bir yer edinmişlerdir*⁵. Çoğunluğu gayrimüslim tebaadan oluşan ve hapishaneden çıkmış zanlılardan veya eşkiyalardan seçilen kolcu kuvvetleri köyleri basmış ve katliamlar yapmışlardır. Salih Zeki, “*ayingacı*” adı verilen tütün kaçakçılarıyla kolcu kuvvetlerinin arasında cereyan eden çatışmalarda 50-60 bin civarında insan öldüğünü, sadece 1901 yılında ölenlerin sayısının 20 bini aştığını⁶ belirtir. Aynı zamanda, dönemin Reji müdürlerinden alınan bilgilere göre Osmanlı jandarmasıyla birlikte, kolcular ve halk arasında çıkan çatışmalarda ölen kişi sayısı her iki tarafta dâhil olmak üzere 20 bin civarındadır⁷. Kolcu kuvvetleri keyfi davranışlarının yanı sıra, asli görevlerini de yapmayı ihmal etmemişlerdir. Çünkü Reji İdaresi “ayingacılara fırsat vermemeyi” çok önemsemiş ve kolculara tütün kaçakçılığını engellemeleri için dönemin tüm imkânlarını sunmuşlardır. Niyazi Berkes’in, “...Bir köylü bir idarenin tekelinde olan kendi yetiştirdiği tütünden yarım okka bir yana saklayayım dese Reji kolcusu tarafından alınandan küt diye vurulurdu”⁸ sözleri katliamın boyutunu açıklar niteliktedir. Ayrıca, sözlü kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, dedesi Reji işçisi olan Samsun Yaprak Tütün İşletmeleri Müdürü Cafer Varlı Bey’in, ‘o dönemde Reji kolcularının üzerinde bir tabaka tütün buldukları kişiyi doğruca Reji Nezaretine attıklarını söylemesi’ kolcular hakkındaki mevcut bilgilerimizi desteklemektedir.

Devletin tütün haklarını elde eden şirket, bu haklar sayesinde ülke içerisinde tütünün tek alıcısı konumuna gelmiştir. Reji Şirketi bu hakları elde ettiği andan itibaren Osmanlı ülkesinde Reji İdaresinin dışında başka bir yerde tütün bulunması suç olmuştur. Kurulduğu andan itibaren mevcut tütün fabrikalarının da kapanmasına neden olmuş, ülkenin çeşitli yerlerinde fabrikalar da kurmuştur.

⁵ Filiz Dıñoğlu, *Trabzon Reji İdaresi 1883-1914*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2007, s. 126.

⁶ Salih Zeki, *Tütün*, İstanbul, 1928, s. 16-17.

⁷ Hüseyin Avni Şanda, *Yarım Müstemlike Tarihi*, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, İstanbul, 1932, s. 40.

⁸ Niyazi Berkes, *İki yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz*, Yeniün Haber Ajansı, İstanbul, 1997.

Reji Şirketi ve Samsun

Samsun, coğrafi ve iklimsel açıdan tütün üretimine müsait olması ve bölge tütününün farklı bir aromaya sahip olması nedeniyle yıllardan beri bir tütün şehri olagelmıştır. Ülkenin tütün ziraatı yapılan diğer bölgelerinde olduğu gibi burada da birçok tütün imalathanesi ve imalatçısı vardı. Osmanlı Devleti ve Reji Şirketi arasında yapılan mukavelenin 21. maddesine göre tütün imalatı sadece Reji tarafından yapılacağı için söz konusu imalathaneler kapatıldı. Faaliyetlerine son verilen kurumlara ait binalardan iyi görünenler, sahipleriyle bir anlaşma yapılmak suretiyle kiralandı ya da satın alındı⁹. Samsun'daki Reji Fabrikası ve idari büroları yerel ekonomi açısından çok önemliydi. Reji Şirketinin uzun bir süre genel yöneticiliğini yapmış olan Louis Rambert; *Samsun'un Reji Müessesesi için büyük önem ifade ettiğini ve ülkedeki en önemli merkezlerden birinin Samsun olduğunu*¹⁰ belirtir. 7.000 liraya yaklaşan sermayesiyle Samsun Tütün Fabrikası büyüklük açısından İstanbul'da bulunan fabrikadan sonra ikinci sıradaydı. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi ihraç edilen tütünlerin %20'si Samsun'da yetiştirilmektedir.

Tablo-1: 1909-1914 Yılları Arasında İhraç Edilen Tütünlerin Yetiştirildiği Yerler¹¹

İdari Birim	Kilogram
Samsun	7.768.850
İzmir	5.230.950
Trabzon	1.430.400
İzmit	1.208.700
Antakya	1.047.070
İstanbul	162.470
Balıkesir	54.900
Bursa	53.060
Edirne	65.490
Erzurum ve Konya	1.220
Şam – Halep – Beyrut	185.200
Rumeli	19.431.000
Toplam	36.693.100

⁹ Dığıroğlu, a.g.e. s. 52.

¹⁰ Louis Rambert, *Noter et Imperessions de Turguie L'empire Ottoman Sous Abdulhamit (1895 – 1905)*, Geneve, 1926, s. 141-143.

¹¹ Akpınar, a.g.e., s.18.

Müşterekü'l Menfaa Reji Şirketinin zorluk çıkardığı bir diğer konuyla ambar meselesidir. Reji, yine hükümetle yaptığı anlaşma gereği üreticinin tütünlerini depolamak amacıyla ambar inşa etmekle yükümlüydü. Ekici, tütünlerini bu ambarlarda ilk 6 ay boyunca ücretsiz depolayabilecek, daha sonraki zamanlar için de üreticiden belli bir ücret alacaktı. Fakat Reji çoğu zaman yapmayı taahhüt ettiği ambarların inşasından kaçınmış, ambar yaptırdığı yerlerde de üreticilerden çok yüksek kira bedelleri talep etmiştir.

Şirketin, tütün esnafını mağdur ettiği diğer konu ise takdir-i fiyat meselesidir. Tütün fiyatı, Reji ile üreticiler arasında belirlenmesine rağmen Reji Şirketi bu uzlaşmaya uymayarak sürekli düşük fiyat politikası izlemiştir. Bu nedenle, Reji İdaresinin aldığı tütün karşılığında üreticiye verdiği ücret çoğu zaman üreticileri tatmin etmemiştir. Bu durum, tütün üreticilerin Reji'nin uygulamalarına isyan etmesine neden olmuştur. Ancak ülkedeki tütünün tek alıcısının Reji olması nedeniyle de tütünlerini çoğu kez değerinden çok düşük fiyatlarla Rejiye satmak zorunda kalmıştır. Ürettiği tütünü Reji'ye değerinden düşük fiyatla satmak istemeyenler ise kaçakçılık yoluna başvurmuşlardır. Aslında bu ilişkinin belli bir çerçeveye oturtulması için Reji Şirketi ile Osmanlı Hükümeti arasında çeşitli düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen, çoğu kez Reji'nin bu düzenlemelere uymak yerine baskı politikası izlemesi zaman zaman önemli sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Kuşkusuz bu sorun, Reji'nin Samsun'daki fabrikasında çalışan ve aşağıdaki tabloda dökümü verilen işçiler arasında da yaşanmıştır.

Tablo-2: 1914'te Samsun Reji Fabrikasında İstihdam edilen İşçi Sayısı¹²

Çalıştığı Daire	Yekûn	Kadın	Erkek
Sigara dairesi	100	84	16
Harman dairesi	127	109	18
Paket dairesi	81	52 (küçük kız)	29
Kutu dairesi	19	19	
Ambalaj dairesi	4	1	3
Hıdmet-i? dâhiliye	10	-	10
Kıyhane? dairesi	30	-	30
Yekûn	371	265	106

¹² *Samsun Ticaret Rehberi*, 1330, s.(Belirtilmemiş)

Tabloya baktığımızda, Samsun Reji Fabrikasında ağırlıklı olarak kadın işçilerin çalıştığını görüyoruz. *Kadın işçilerin tercih edilme sebebi, kadın emeğinin daha ucuz olmasındandır*¹³. Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından hazırlanan istatistiklerde belirtildiğine göre çocuklar bu fabrikalarda çok kötü sağlık şartları altında çalıştırılmaktaydı. Çocuklara verilen de gündelik iki kuruştan ibaretti. *Osmanlı Devleti'nde endüstride çocukların sömürülmesi, o zaman Avrupalıların elinde bulunan tütün tekelinde (Reji) başlamıştır denebilir*¹⁴. *Reji tarafından yapılan kötü muamele bununla da kalmamış, işçilerini katı politikalarıyla mağdur ettiği gibi haklarını gasp etmiş, iffetlerine tecavüz dahi etmiştir. Tarihçi Ömer İdris Akdin yaptığı sözlü tarih araştırmasına dayanarak konu hakkında şu bilgiyi verir:*¹⁵ *O yıllarda, Reji İdaresinin bulunduğu kentlerde çocuk yaştaki kızların duyunca en sevindikleri ilan: 'Reji geliyor...' ilanidir. Rejinin adamları geldiğinde, yoksul ailelerin kızları, mahallede sıraya girerler büyük bir heyecanla. Minicik ellerini Rejinin adamlarına uzatırlar... Rejinin adamları ince parmaklılarını, ellerini beğendiklerini işe alırlar. Eller küçük ve zarif, parmaklar ince olmalı ki, sigaralar da ince ve muntazam sarılabilsin... Çünkü sigara sarma makineleri henüz icat edilmemiştir o yıllarda. İncecik sigaraların üretilmesi için, elleri küçücük, parmakları incecik çocuklara gereksinim vardır. Küçücük bedenleri tütün fabrikasında büyüyen bu kızların hemen hepsi de genç yaşlarda akciğer rahatsızlıklarından, kanserden vefat etmişler... Alpay'ın ünlü şarkısı 'Fabrika Kızı'nda dendiği gibi; "Fabrikada tütün sarar, sanki kendi içer gibi / Sararken de hayal kurar, bütün insanlar gibi sözleri de tabloda sunulan kızların çalışma şartları ve durumu hakkında fikir vermektedir.*

Samsun'da Reji İdaresine Karşı Oluşan Tepkiler

Bir tütün şehri olan Samsun; baskıcı ve tekelci niteliği nedeniyle Reji İdaresini, işçisiyle, çiftçisiyle ve tüm halkıyla hoş karşılamamıştır. Bu sebeplerdir ki, ilk ve en yoğun isyanlar bu bölgede görülmüştür. *Samsun ilk işçi sınıfı bilinci ve buna bağlı olarak Reji İşçileri arasında ilk işçi*

¹³ Sherry Vatter, *Şam'ın Militan Tekstil Dokumacıları: Ücretli Zanaatkarlar ve Osmanlı İşçi Hareketleri (1850-1914)*, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 84.

¹⁴ Hüseyin Avni Şanda, *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri*, Evren Yay., İstanbul, 1962, s. 27.

¹⁵ Ömer İdris Akdin, Osmanlı'da Tütün Korkusu ya da "Reji Geliyor Reji", *Kent Kültürü*, Samsun, 2008, s. 18.

*eylemlerinin çıktığı yerdir*¹⁶. Reji Fabrikasında çalışan tütün ameleleri çeşitli sebeplerle fabrikaya şikâyetlerle gitmişler, grev yapmışlardır. Hatta uygulamalara karşı oluşan tepkiler tütün fabrikasına saldırma boyutuna kadar ilerlemiştir. 1908 yılı, işçiler arasında ilk defa bir örgütlenme bilincinin ve dayanışma anlayışının oluştuğu yıldır. Bu yılda işçi grevleri yoğunlaşmış ve Samsun Tütün İşçileri Sendikası kurulmuştur. 1908 yılında meydana gelen bu işçi hareketlerinin oluşmasında Marksist ve Sosyalist örgütlenmelerin yadsınamayacak derecede payı vardır. Hatta *Osmanlı Ekonomisinin modern sektöründe çalışıp da sol işçi örgütlerine ait olmayan ücretli işçilerin mücadeleleri ve örgütlenmelerine pek ilgi duyulmamıştır. Demek ki işin içinde Marksist söylemlerin yokluğu, sözünü ettiğimiz konuların bir köşeye atılması için yeterli bulunmuştur*¹⁷. Ayrıca, grevlerin yoğunlaşması ve asayişin yeterince sağlanamaması üzerine “*tatil-i eşgal*”¹⁸ gibi bir yasaklar manzumesi oluşturulmuştur. Tatil-i Eşgal Kanunu çıkınca grev dalgası büyük oranda dinmiştir. Osmanlı Devleti “*25 Eylül 1324 (8 Ekim 1908) tarihinde “Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkatını” tanzim ve ilan etmekle, grev dalgasının önünü alabilmiştir*¹⁹. Nitekim 1909-1912 arasında sadece 33 greve rastlanmaktadır²⁰.

Bunun yanında, 1 Temmuz 1909 tarihinde yapılan Meclis-i Meb’usan görüşmeleri sırasında Mehmet Ali Bey söz alarak Reji İdaresinin Osmanlı ülkesinde faaliyet göstermesi hakkında şunları söylemiştir: “*Reji Şirketi bugün memleketimizin birçok mühim yerlerinde amele istihdam etmektedir. Kendisi menafi-i umumiyyeye müteâllik bir şirket olması itibarile, amelesinin ta’til-i eşgal takdirinde, Hükümetin müdahalesine o ta’til-i eşgal bertaraf*

¹⁶ Refik Baskın, *Tarladan Reji İşçisine Tütün Emeği, Reji*, Samsun Yerel Tarih Grubu Yay., Samsun, 2006, s. 30

¹⁷ Vatter, *a.g.e.*, s. 89

¹⁸ 9 Ağustos 1909. Osmanlı Devleti’nde çalışma hayatını doğrudan düzenlemeye yönelik ilk kanundur. Bu kanun II. Meşrutiyet’in etkisiyle biraz daha gelişen siyasal koşulların sonucu olarak çıkarılmıştır. Ta’til-i Eşgal Kanunu 1908 yılında görülen çok sayıdaki grevin sonucu olarak hazırlanmıştır ve grev konusuna hukuki bir çerçeve çizilmek amaçlanmıştır. Aslında, bu kanunun yabancı sermaye çevrelerini hoşnut etmek için yürürlüğe sokulmuş olduğu da bilinmektedir.

¹⁹ Hüseyin Avni Şanda, *1908’de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar*, Akşam M., İstanbul, 1932.

²⁰ Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu (1839-1923)*, Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 37.

olur. Hâlbuki aynı zamanda bu şirkete rekabet edebilecek olan bu kadar tüccar var. Samsun'da bu kadar tüccar var ki, şu kadar amele istihdam ediyorlar. Bunun hakkında hiçbir hüküm-i kanuni zikredilmiyor. Binaenaleyh bu rekabet sayesinde Reji bunlara karşı zarar iras edecek. Fakat bunlar da yüzlerce, binlerce amele istihdam ediyorlar. Bunlar geçen sene ta'til-i eşgal ettiler. O zaman hükümet bir şey yapmadı. Kavala'da, İzmir'de, daha birçok yerlerde mües'sesat-ı sınaiyye var. Hususile orada amelenin ta'til-i eşgal etmesi yüzünden memleketin ticareti muhtel oldu. Diğer taraftan, birçok adamlar aç kaldılar. Şüphesiz ki, ta'til-i eşgalde birçok adamlar aç kalırlar. Şüphesiz ki, ta'til-i eşgal suretile açıkta kalacak bu kadar amelenin mensub oldukları müessesat-ı ticariyye ile Hükümet arasını bulamayacak olursa, o adamlar işsiz kalacaklar. İşsiz kalınca memleketin asayiş-i muhtel olur. Yani, bu suret dolayısıyla memleketin gerek asayişine, gerek menafî-i iktisadiyesine külli haleldari olur, zannedirim."²¹ Mehmet Ali Bey konuşmasında; tütün üreticileri ile Reji Şirketi arasında yaşanan sorunların giderek toplumsal bir boyut kazanmasına dikkat çekmiştir. Reji'nin birçok işçi çalıştırıyor olmasına rağmen diğer tütün işletmelerinin de -özellikle Samsun örneğinin altını çizerek- Reji ile rekabet edebilecek düzeyde olduğunu belirtmiştir. Reji Şirketinde çalışan işçilerin 1908 yılında iş bırakarak, çok kez gösteriler tertip ettiğini ve Osmanlı Hükümetinin bu olaylara müdahale etmediğini hatırlatarak, bu iş bırakma eylemlerinin ülkenin ekonomisine zarar verdiğini belirtmiş, birçok kişinin işsiz kaldığından bahsetmiştir. İşsiz kalan insanların, başboşluktan çeşitli suçlara yöneleceğini ve ülke güvenliğinin ve huzurunun zarar göreceğini eklemiştir. Canik Mebusu Mehmet Ali Bey'in belirttiği bir diğer husus ise Şirketin, Osmanlı ülkesine gelmesinden itibaren tütünle geçimini idame ettiren birçok kişi işsiz kalmış olmasıdır. Reji İdaresinin ülkeye gelmesi üzerine mevcut sigara imalâthaneleri kapanmış, bunların sahipleri de yurtdışına göç etmişlerdir. Mesela; *Samsun'da İskinazi isminde bir tütün imalâtçısı. Reji Yönetimi'nin ülkeye gelmesiyle imalâthanesini kapatmak zorunda kalmış ve Amerika'ya giderek orada sigara imaline başlamıştır. İskinazi'nin Amerika'da Samsun tütününden yaptığı sigaralar büyük rağbet görmüştür. Amerika ser-mayedarları da Samsun tütününden alarak, tütün işine girmiştir. Daha sonra, bir Amerika şark kumpanyası*

²¹ Gündüz Ökçün, *Ta'til-i Eşgal Kanunu (1909) Belgeler ve Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1982, s. 100.

*Samsun'a gelerek, tütün üretimi için resmen bir şirket kurmuştur. Bu sebeple Samsun, İzmir gibi tütün üretiminin yoğun olduğu yerlerde Rejinin dışında Amerikan sermayesi de çalışmaya başlamıştı*²².

Samsun'daki işçi hareketleri ile ilgili *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'nde de kayıtlar bulunmaktadır. Dâhiliye Nezaretinden Canik Mutasarrıflığına çekilen telgrafta; Reji Şirketince kendilerine çekilen telgrafta Samsun'da grev yapan Reji işçilerinin nezaret dairesine saldırarak camları kırdıklarından ve bu olaylara Osmanlı Hükümetinin sessiz kaldığından bahsedilmekte ve saldırganlar hakkında gerekli kanuni işlemlerin yapılması istenmektedir.²³

Canik Mutasarrıflığının 19 Eylül 324 (Rumi) tarihli telgrafına göre, tütün işleyen işçiler zam talebinde bulunmuşlardır. Bu talep üzerine Reji işçilerinin mevcut maaşlarına % 25 oranında zam yapmıştır. Reji ameleleri bu zam oranına itiraz etmişler ve % 30 oranında zam talep ederek gösteriler düzenlemişlerdir²⁴. Gösteriler sonraki günlerde de devam etmiş, 22 Eylül 324 (Rumî) tarihinde tekrar Reji Nezaretine saldırılarda bulunularak dairenin camları taşlarla kırılmıştır²⁵. Ertesi gün saat üç buçuk sıralarında bir grubun Reji Dairesine doğru ilerledikleri görülmüş, durumun araştırılması üzerine bunların da Reji İdaresine saldırmak istedikleri anlaşılmıştır. Bunun üzerine, akşama doğru kumandanlığa bir yazı yazılarak derhal askerin silâh altına alınması ve nöbetçi komutanların çağırılması emredilmiştir. Bundan sonraki olaylarda, göstericilerin üzerine asker ve jandarmayla beraber gidilerek asayiş güçlükle sağlanmıştır. Ancak Reji kolcularıyla işçiler arasında çıkan arbede de birkaç kişi yaralanmıştır²⁶.

Babâli olayların yatıştırılması için Samsun'daki Reji nazırının değiştirilmesi gerektiği kanaatindedir. Belgelere yansıdığı kadarıyla Babâli'nin bu düşüncede haklı olduğu görülmektedir. Zira gösteriler esnasında işçiler nazır ölümle tehdit edebilmiş, olaylar esnasında söz konusu nazır 3 saat kadar evinde mahsur kalmıştır. Neticede, nazır şehri terk etmek zorunda kalmıştır²⁷.

²² Şanda, *Yarım Müstemlike Tarihi*, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, İstanbul, 1932, s. 40.

²³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dh. Mkt.*, nr.2623/66, 6 Ekim 1908.

²⁴ *BOA, Dh. Mkt.*, nr.2635/81, 2 Ekim 1908.

²⁵ *BOA, Dh. Mkt.*, nr.2635/81, 5 Ekim 1908.

²⁶ *BOA, Dh. Mkt.*, nr.2635/81, 6 Ekim 1908.

²⁷ *BOA, Dh. Mkt.*, nr.2647/37, 30 Ekim 1908.

Yapılan grevler ve gösteriler şiddetini artırmış giderek çatışmaya dönüşmüştür. *Meşrutî idare, daha başlangıcından itibaren bir çığ gibi karşısına dikilen bu olaylara karşı insafli davranmamış ve işçilerin üstüne polis ve asker göndererek grevleri zorla bastırmıştır*²⁸. Çok kez bazen Reji kolcularıyla bazen de askeri kuvvetlerle Reji işçileri arasında çatışmalar çıkmıştır. Her iki tarafta da birçok kişi yaralanmış ve ölmüştür. Bu olaylara ilişkin Reji İdaresi tarafından düzenlenen bir rapora göre, grev yapan işçiler nezaret dairesine saldırarak camları ve kapıları kırmışlar, zorla içeri girmeye çalışmışlardır. Olaylar sırasında tütün depolarını yağmalamış ve birkaç yüz lira para da çalmışlardır. Saldırılarda biri ağır çok sayıda Reji memuru yaralanmıştır. Yapılan bu saldırılar bir saat kadar devam etmiştir, atılan silah sesleri her taraftan duyulmuştur. Ancak bu olaylar sırasında Osmanlı Hükümeti sessiz kalmış, jandarma ve polis müdahalede bulunmamıştır. Bir süre sonra, kendi tebaasına ait insanların zarar görmesini istemeyen konsolosların ısrarı üzerine güvenlik kuvvetleri duruma müdahale ederek halkı kolayca dağıtmıştır. Tüm bu olaylardan Reji memurları olumsuz etkilemiş ve sonuçta çalışmayı bırakmışlardır²⁹. Ayrıca, Reji işçilerinin tertip ettiği gösteriler sırasında Reji ambar memuru Cemal Efendi ile bazı masum kişilerin dahi bıçakla yaralandığı³⁰ polis komiserliği ifadesinde yer almıştır.

Yoğun baskı altında kalan tütün işçilerinin düzenledikleri saldırıların asıl hedefi *daire-i nezaret*, yani Reji yönetimidir. İşçilerin yönetime yönelik bu tepkilerinin haddi aşacak seviyede olduğu ve taşkınlıklar çıkarıldığı düşünülebilir. Ancak durum pek böyle değildir. Reji Şirketinin ortaya koyduğu sert ve acımasız tavra karşı Reji İşçilerinin düzenlediği gösteriler beklenenden daha küçük ölçeklidir. Gösterilerin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra uygulanmaya çalışılan milli iktisat politikalarının da etkisiyle gelişen yabancı sermaye karşıtlığı sürecinde meydana gelmesi, bu hareketin milli bir refleksin sonucu olduğunu göstermektedir. Nitekim Canik Sancağındaki Reji Nezaretinin yönetim kadrosunu içeren aşağıdaki tablonun incelenmesi de isyanların milli bir karakter taşıdığını açıklar niteliktedir.

²⁸ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Bilgi Yay., Ankara, 1967, s. 22.

²⁹ *BOA, Dh. Mkt.*, nr.2627/45, 10 Ekim 1908.

³⁰ *BOA, Dh. Mkt.*, nr.2627/45, 7 Ekim 1908.

Tablo-3: 1904 Yılı Samsun Reji Nezareti Yöneticileri³¹

Nazır	Mösyö Alfred Vital
Muhasebeci	Mösyö Viş
Nezaret-i Dava Vekili	Agah Bey
Baş Muhammin	Mösyö Liyadi Arsilan
Fabrika Dairesi Nazır Muavini	Mösyö Perdikari
Direktör	Veliyüddin Efendi
Muavin	Mösyö Arlo?
Muhasebeci	Aftonyadi Efendi

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi Canik Sancağı'nda bulunan Reji Kurumunun yönetim kadrosu ağırlıklı olarak yabancı uyruklu kişilerden oluşmaktadır. Aynı şekilde, Reji İdaresine ait bütün kurumlarda amir konumunda bulunan şahıslar gayrimüslim tebaadan oluşmaktadır. Fabrikada çalışan işçilerin sayısı hakkında elimizde veriler olmasına rağmen, bunların uyrukları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. İşçilerin uyrukları hakkında bir belgenin düzenlenmemiş olması, işçilerin tamamına yakınının Türk olduğu anlamına gelebilir. Reji dönemi öncesinde de tütün işi devam ettiğine göre, Reji döneminde de Türklerin sayısı oldukça fazla olmalıdır. Rejinin kadrolaşması alt sınıftaki çalışanlarından çok, yönetim bölümünde olmuştur. Ayrıca, anlatılan hikâyelerden yeni bir fabrika kurulduğunda Reji yöneticilerinin fabrikanın kurulduğu çevrelerdeki genç kızların parmaklarını kontrol ettiği ve beğendiklerini işe aldıklarını biliyoruz. Bunun yanında, kolcular ve halk arasında çıkan çatışmalarda birçok Türkün öldüğünü de biliyoruz. Reji Şirketinin bir üst düzey yetkilisinin de belirtmiş olduğu gibi, istihdamda; *“taşradaki idari görevlerin yerli halktan kişilere, denetim ve yönetim görevlerinin ise yabancılara bırakılması”*³² ilkesi benimsenmiştir. Bundan dolayıdır ki, Reji yönetimi çalıştırdığı işçilere sert muamelede bulunmuş, Türk halkı kendi ülkesinde ikinci sınıf insan konumuna düşürülmüştür. Buna tahammül edemeyen halk, Rejiye tepkisini, yukarıda belgeleriyle ortaya koyduğumuz olaylar silsilesiyle göstermiştir.

³¹ *Salname-i Vilayet-i Trabzon*, [Rumi 1320/1904-1905]

³² *The London Times*, 3 Ekim 1882.

Sonuç

Reji, halkın her kesimine zarar vermekteydi. Yukarıda verildiği gibi Reji aleyhinde çok kez gösteriler tertip edilmiştir. Bu gösteriler büyüyerek Rejiyle işçiler arasındaki çıkan silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Örnekleri incelediğimizde, işçilerin ortaya koyduğu tepkilerinin fazla olduğu düşünülebilir. Fakat olayları ayrıntılı bir şekilde enine boyuna incelediğimizde Rejinin uyguladığı zulmü daha iyi anlayabiliriz. Yapılan bu gösteriler ve grevler de halk tarafından desteklenmiştir. Rejiye karşı isyan ederek tepkileri ortaya koymak, halk arasında kahramanlık olarak nitelendirilmiştir. Donald Quataert, Rejiye karşı oluşan tepkilerin en yoğununun kaçakçılık olduğunu belirtir. Bundan ötürü, kaçakçı kabilelerinin kahramanlıkları dilden dile dolaşmış, türkülere konu olmuştur. Kaçakçı kabileleri köylere gelirken davullar zurnalar eşliğinde karşılanmıştır.

Reji; tütün tekeli elinde tutarken üretimi, çıkardığı ruhsatname zorluklarıyla düşürmüş, fazla ürün almayarak harcamasını kısmıştır. Ucuza aldığı tütünü ucuz işçilik maliyetiyle işlemiş ama dışarıya yüksek fiyatla satmıştır. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin payını düşürmek amacıyla elde ettiği kârı kayıtlarda düşük göstermiştir. Ayrıca, kolcular ve sahip olduğu imtiyazlar üzerinden tütün işçilerinin, esnafın ve çiftçinin kurduğu bu çerçevenin dışına çıkmasına izin vermemiştir. Duyun-ı Umumiye çerçevesinde yabancılar tarafından işletilen bu şirket, bir çeşit sömürge şirketi gibi fiilen devlet içinde devlet gibi hareket etmiştir. Tütün ekmesi yasaklanan halk, tütün alışverişi yasaklanan esnaf ve geçimini tütünden sağlayan işçiler açlığa mahkûm edilmiştir. Ne yazık ki buna Rejinin kendi bünyesinde çalıştırdığı yerli işçiler de dâhildir.